

Научно удружење за развој српских студија, Нови Сад
(Association for the Development of Serbian Studies, Novi Sad)

SERBIAN STUDIES RESEARCH

Год. 10 / Vol. 10
Бр. 1 / No. 1
2019

Нови Сад, 2019

Год. 10, бр. 1, 2019.

Издавач

Научно удружење за развој српских студија (НУРСС), Нови Сад

Адреса

Стевана Христића 19, 21000 Нови Сад
тел.: +381 65 641 3628; факс: +381 21 6396 488
email: serbian_studies@hotmail.com

Уредништво

Борис Булатовић (*главни уредник*), Универзитет у Новом Саду (Србија)
Томислав Лонгиновић, Универзитет у Висконсину, Медисон (САД)
Горан Максимовић, Универзитет у Нишу (Србија)
Љиљана Богоева Седлар, Универзитет уметности у Београду (Србија)
Слободан Владушић, Универзитет у Новом Саду (Србија)
Персида Лазаревић Ди Ђакомо, Универзитет „Габријеле д’Анунцио” у Кјетију–Пескари (Италија)
Слободанка Владив-Гловер, Монаш универзитет, Мелбурн (Аустралија)
Ала Татаренко, Национални универзитет „Иван Франко” у Лавову (Украјина)
Татјана Тапавички Дуроњић, Универзитет у Бањој Луци (Босна и Херцеговина)
Мотоки Нوماћи, Хокаидо Универзитет, Сапоро (Јапан)

УДК

008/009+3+8

Индексирање часописа у базама података

EBSCO Publishing (база пуног текста)

Serbian Studies Research излази једном годишње. Сви научни радови достављени редакцији пролазе кроз строг процес стручне и научне провере заснован на иницијалном прегледу у редакцији и обострано анонимној спољној рецензији.

Издавање ове публикације подржали су Министарство културе и информисања Републике Србије и Покрајински секретаријат за културу, јавно информисање и односе с верским заједницама.

Vol. 10, No. 1, 2019

Publisher

Association for the Development of Serbian Studies, Novi Sad

Editorial Address

Stevana Hristića 19, 21000 Novi Sad, Serbia
tel.: +381 65 641 3628; fax: +381 21 6396 488
email: serbian_studies@hotmail.com

Editorial Board

Boris Bulatović (*editor-in-chief*), University of Novi Sad (Serbia)
Tomislav Longinović, University of Wisconsin, Madison (USA)
Goran Maksimović, University of Niš (Serbia)
Ljiljana Bogoeva Sedlar, University of Arts in Belgrade (Serbia)
Slobodan Vladušić, University of Novi Sad (Serbia)
Persida Lazarević Di Giacomo, Gabriele d'Anunzio University of Chieti–Pescara (Italy)
Slobodanka Vladiv-Glover, Monash University, Melbourne (Australia)
Alla Tatarenko, Ivan Franko National University of L'viv (Ukraine)
Tatjana Tapavički Duronjić, University of Banja Luka (Bosnia and Herzegovina)
Motoki Nomachi, Hokkaido University, Sapporo (Japan)

Journal Description

Serbian Studies Research provides scholarly articles in the fields of Serbian linguistics and literature, international relations, cultural studies, history, sociology, political science, economics, geography, demography, social anthropology, administration, law, and natural sciences, as they relate to the human condition.

Annual Membership

Institutional: 45 usd (including subscription)
Individual: 15 usd (including subscription)

Peer Review Policy and Frequency

All research articles in this journal have undergone rigorous peer-review process, based on initial editor screening and anonymized refereeing by at least two anonymous referees. *Serbian Studies Research* is published annually.

Indexing and Abstracting Information

EBSCO Publishing (full-text database)

UDC 811.163.1
UDC 272.222(497.11)
Оригинални научни рад

Др Ружица С. Левушкина¹
Институт за српски језик САНУ (Београд)
Србија

ЦРКВЕНОСЛОВЕНСКИ ЈЕЗИК И ЈЕЗИЧКА ИДЕОЛОГИЈА

Сажетак: Циљ овог рада јесте да се црквенословенски језик као један од језика богослужења Православне цркве истакне и размотри с тачке гледишта језичке идеологије. С тим у вези употребљене су методе ове дисциплине која се развила у оквирима лингвистичке антропологије, а чији је задатак да истражује везе између језика и језичких појава с једне и друштвених и општих појава (нпр. знање, моћ, нација, пол, аутентичност) с друге стране. Резултат истраживања треба да покаже место и улогу црквенословенског језика у делу савременог словенског православног света, првенствено у Српској православној цркви. Закључак је да црквенословенски језик има добар потенцијал за свој даљи развој и употребу, али да у српској средини овај потенцијал није довољно искоришћен. Предлаже се да се више ради на томе да се оваква ситуација промени, првенствено на пољу едуковања и на промоцији овог језика. Последње наведено још један је од циљева овог рада.

Кључне речи: црквенословенски језик, језичка идеологија, богослужбени језик, Српска православна црква, Руска православна црква, политика, нација, идентитет

1. 0. Познато је да је у богослужбеној употреби Српске православне цркве² како црквенословенски,³ тако и савремени српски језик.⁴ Проблематика

¹ ruzica.bajic@isj.sanu.ac.rs; Ružica S. Levuškina, Institute for the Serbian Language of the Serbian Academy of Sciences and Arts (Belgrade), Serbia

² У даљем тексту СПЦ.

³ У овом раду под термином *црквенословенски језик* подразумевамо (уколико не назначимо другачије) рускоцрквенословенски језик који је СПЦ почела да употребљава од 30-их година 18. века. Тада је, после Велике сеобе Срба, услед изузетно неповољних историјских околности због којих се тешко долазило до богослужбених књига на српскоцрквенословенском (који је до тада био у богослужбеној употреби) и када су и народ и Црква били притиснути латинским прозелитизмом, СПЦ била принуђена да потражи помоћ од Русије, након чега је добила руске учитеље и богослужбене књиге на рускоцрквенословенском језику (деталније в. нпр. Младеновић 1982). Овај језик прихваћен је и користи се до данас у нешто измењеном облику, са тзв. „српским читањем” (опширније в. нпр. Ранковић 2006).

⁴ Употребу савременог српског језика у богослужењу благословио је Свештени сабор СПЦ на

(више) језика у богослужбеној употреби Српске православне цркве истражена је (и) емпиријски крајем прошлог и почетком овога века и објављена у виду монографије (в. Бајић 2007).⁵ Актуелност овог питања, међутим, не јењава, о чему сведоче и ови редови.

1. 1. На последњем, XVI Међународном конгресу слависта одржаном 2018. године у Београду ауторка овог прилога учествовала је у раду тематског блока под називом *Литургијеске језици Slavia Orthodoxa в новое и новейшее время*. Организатор овог блока био је Александар Генедијевич Кравецки, научни сарадник Института руског језика „В. В. Виноградов” у Москви, а учесници су били истраживачи из Русије, Белорусије, Украјине, Пољске, Србије и Италије. Назив тематског блока говори о томе да у центру пажње није био само црквенословенски језик, али је он био незаобилазан као тема, будући да се говорило о преводима са овог језика на савремене словенске језике, а такође и зато што савремени словенски језици у свом лексичком саставу садрже велики проценат црквенословенизама. О овом језику се, дакле, говори како с тачке гледишта његовог очувања у богослужбеној употреби, тако и с тачке гледишта превођења с њега на савремени језик (ово подразумева често и преузимање готових лексема, што се првенствено тиче терминологије).

1. 1. 1. У свом реферату током рада наведеног тематског блока говорила сам о ставовима према даљем превођењу (непреведених богослужбених текстова са црквенословенског на српски језик). Као основ послужили су ми разговори са четирма клирицима из различитих територија на којима делује СПЦ: Србије, Црне Горе и Босне и Херцеговине. Ради се о интервјуима у трајању од по 35 до 45 минута, који су обављени 12. новембра 2017, 3. јанура и 9. јанура 2018. године. Саговорници су били три високообразована свештенослужитеља СПЦ (два јеромонаха и један протојереј, настојатељ храма) и један који има средњошколско богословско образовање. Сви они у време када су интервјуисани имали су око 20 година свештеничког искуства (детаљније в. Левушкина 2018).

2. У овом раду центар пажње постављен је на црквенословенски језик као предмет језичких идеологија. Полази се од важне поставке теорије језичких идеологија, односно једног од њених главних задатака, а то је да се:

свом заседању 1964. године. Пошто ни до данас није преведен целокупни опус богослужбених текстова, може се рећи да се богослужење у СПЦ обавља на оба ова језика. Такође, постоји слобода избора свештеника који ће језик употребити у деловима за које постоји (и) превод на савремени српски језик. За разлику од СПЦ, званичан став Руске православне цркве јесте да богослужење треба да се обавља искључиво на црквенословенском језику. Покушаји употребе руског језика у овој функцији постоје, али су спорадични и занемарљиви.

⁵ Монографија, поред осталог, садржи резултате анкетања спроведеног међу верујућима СПЦ – о преференцији српског/црквенословенског језика у богослужбеној употреби. Према потреби ћемо се и у овом раду позивати на резултате овог анкетања. Такође, поједини извори који су коришћени за израду ове монографије, употребљени су и при писању овог рада.

прецизира културна логика која доводи до тога да различити слојеви становништва повезују одређене идеје о језику са наизглед разноликим категоријама као што су морал, емоције, естетика, аутентичност, епистемологија, идентитет, националност, развој, традиција (в. Гал 1998, 323).

Кроз анализу како историјске ситуације у вези с језиком богослужења, тако и ситуације његове данашње употребе, према потреби и кроз ставове које износе наведени испитаници и шире, покушаћемо да одговоримо на питања која се и иначе постављају у истраживањима језичких идеологија (в. Вулард 1998, 27): 1. Када је и како дошло до повезивања између језика и разних (попут оних наведених у последњем цитату) нејезичких појава? 2. Ко су узрочници оваквог повезивања? 3. Који друштвени процеси су до њега довели? и 4. Које су лингвистичке и друштвене последице оваквих схватања?

2. 0. Пре него што размотримо када и како је дошло до повезивања између црквенословенског језика и разних нејезичких појава, подсетићемо се чињенице да је словенски језик,⁶ односно језик који су кодификовали Света браћа Кирило и Методије – настао захваљујући потребама христијанизације народа. Прво је на тај, дотад само говорни словенски језик, преведено Свето писмо и богослужбене књиге, што је био почетак живота једног књижевног језика који се развија све до данас, касније кроз редакције, а потом и засебне језике.

2. 1. Већ у то време питање језика почиње да се повезује са политиком – борба за богослужење на словенском језику била је истовремено и политичка борба. Након упокојења свога брата, Св. Методије наставио је да богослужи на словенском језику, али је убрзо оптужен за служење на „варварском језику” и затворен у тамницу на скоро пуне три године (871–874). Покретачи оптужби били су црквене личности. Конкретно, о судбини Св. Методија и богослужења на словенском језику одлучивале су папе, најпре Адријан II, а затим Јован VIII. Овом потоњем тужбу против Методија упутио је салзбуршки архиепископ. Конкретно, тужба је:

подигнута против неких новштина што је Методије у црквену службу увео, а нарочито славенски језик, на коме он, не само што је читао Јевангелије и Апостол, као што му је то и папом Адријаном II одобрено било, него је и сву литургију свршавао (Милаш 1985, 330).⁷

Дакле, словенски језик назива се у то време „варварским”, а његова употреба у богослужењу назива се „новштином”.⁸ Папе, пак, поступају у складу са политичким интересима и обзирима према свештенству коме богослужење на новом језику не одговара. Политички интереси се, потом, мењају, а заједно с њима и однос према словенском језику. Свега неколико година касније:

⁶ Прецизније се овај језик у науци назива старословенским.

⁷ Цитати се дају у оригиналу, без обзира на неслагање са данас важећим правописом.

⁸ Данас се се у употребљава реч *новотарство*.

тај исти папа сада званично допушта тај језик и признаје, да вршење св. литургије на славенском језику подпуно је сугласно са установама и обичајима римске цркве (исто, 340).

Најпре, дакле, имамо повезивање између језика и нејезичких појава на самом почетку живота (црквено)словенског језика. До њега долази услед политичких интереса, али и верских заблуда. Наиме, сматрање неког језика варварским није у складу са једним од основних принципа проповеди, а то је да је потребно проповедати и молити се на разумљивом језику. У то време било се појавило схватање да су само три језика „достојна” да буду језици богослужења: латински, грчки и хебрејски (језици на којима је Пилат био наредио да се саставе речи на Распећу: *Исус Христос Цар јудејски*). У питању је јерес, позната је под називом јерес *џријезичника* или *џилаџника*.

2. 2. Касније кроз историју такође је било повезивања између црквено-словенског језика и разних нејезичких појава. Сада је то већ историја појединачних словенских народа и њихових (већ у одређеној мери различитих) богослужбених језика и наша пажња овде биће ограничена на језичке идеологије у вези са црквенословенским језиком првенствено у српској, а донекле и у руској средини.

Појава повезивања језика богослужења са појмовима нације и идентитета појављује се са појавом самих нација и аутокефалних цркава и током времена – и у зависности од друштвено-историјских околности и других спољних утицаја – јача или слаби.

Не само када се језик богослужења мења (а у конкретном случају, када се прелази на превођење и(ли) употребу текстова на неком другом језику), већ и када се тај језик исправља, односно првобитни превод поправља – долази до појаве језичких идеологија.

Кроз готово цео средњи век није се заборављало на основну функцију богослужбеног језика: преношење богословских истина. Уколико би неки језик престао да верно преноси ове истине, долазило би до исправљања богослужбених књига. У то време:

Тежиште није на самом чину превођења као научног дјела, него као акта спасења... Средњовјековни човјек на превођење [је] гледао као на чин приближавања истини. Оно не представља интелектуални акт вриједан хвале, већ мисионарски чин, испомоћ на путу спасења (Дојчиновић 2012, 613).

Тек знатно касније, у 20. веку, када се као конкурентан појављује савремени српски језик, црквенословенски почиње да се повезује са појмовима естетике и емоционалности (услед његове *џевљивосџи* и *милозвучносџи*), као и тајанствености и мистичности.

2. 3. Појам аутентичности приписује се црквенословенском језику управо у вези с тим што се данас сматра да је тај језик бољи од савременог за преношење

богословских истина. Он „уводи у тајну Цркве” и „представља предање Цркве”.⁹ Прихватање, пак, рускословенског уместо српскословенског 30-их година 18. века било је повезано такође са аутентичношћу приписаном првом од ових језика. Наиме, како сматра Павле Ивић (1971, 164–165), у то време владало је веровање да је руско(црквено)словенски оригинални словенски језик, језик Свете браће Кирила и Методија – а самим тим и аутентичнији од до тада коришћеног у богослужбеној употреби – српскословенског језика.

У Руској православној цркви¹⁰ питање аутентичности језика и богослужбених књига оставило је далекосежније последице. Наиме, након великог, организованог, тзв. исправљања (редакције) књига у време патријарха Никона у 17. веку ствара се старообреднички раскол¹¹ који у РПЦ постоји и данас.

2. 4. Од почетка конкурентне употребе црквенословенског и савременог српског језика па све до данас, црквенословенском језику приписују се и атрибути *свештости* и(ли) *освешћаности*. Детаљно смо ове појмове у вези с црквенословенским језиком обрадили у поменутој монографији (Бајић 2007, 320–325). У два од четири разговора са на почетку поменутим испитаницима такође је дошло до приписивања црквенословенском ових атрибута, иако је један од њих навео да зна да се ради о јереси тријезичника. У сваком случају, ова језичка идеологија мање или више живи и даље.

2. 5. Слично је и са повезивањем црквенословенског језика са појмом традиције. Анкетно испитивање показало је да веома велики проценат испитаника (91,6%) сматра црквенословенски језик важним фактором очувања традиције, националног и верског идентитета (тзв. симболичка функција језика) (исто, 313–317). Невелик је број учених Срба који знају да данашњи црквенословенски језик који чују на богослужењима – није традиционално српски, већ руски. Напротив, управо већина овај језик повезује са српском традицијом. Двојица од наших испитаника такође нису били за то да црквенословенски језик изађе из богослужбене употребе, сматрајући да „ћемо изгубити једно велико богатство”, самим тим и део традиције.

3. Узрочници повезивања црквенословенског језика са наведеним нејезичким појавама, као што смо донекле могли да сагледамо и у претходним целинама, у разна времена били су различити. Политичке околности, политика

⁹ Ове речи изговорио је водитељ Јован Лазаревић на крају емисије „Пустите децу к мени. Веронаука у кући: црквенословенски језик” (<https://www.youtube.com/watch?v=sbCtnMZ6FQE>).

¹⁰ У даљем тексту РПЦ.

¹¹ *Староверци* или *старообредници* су одлучно одбили да прихвате ове и друге реформе патријарха Никона (1650–1681) и од тада до данас живе у оквирима засебне православне заједнице, с тим што и међу њима постоји више различитих праваца, од којих су најпознатији *йојовци* и *десјојовци*. У Русији су били жестоко прогоњени и расељени су по разним крајевима света. Строго чувају аутентичност вере, где год да се нађу. У последње време има више случајева њиховог повратка у домовину, где се сада према њима далеко блаже поступа. Постоји и део старообредаца који су у окриљу званичне РПЦ (тзв. *јединоверци*).

сама по себи, везује се за црквенословенски језик готово у свим временима, а она је тесно повезана и са друштвено-историјским околностима, од којих смо неке већ описали.

3. 1. Поред историјско-политичких околности, и ауторитети у Цркви могу да буду узрочници појаве језичких идеологија. Требало је да се појаве великани попут Св. Николаја (Велимировића) и Јустина (Поповића) – да се лакше прихвате богослужбени текстови преведени на савремени српски језик, односно да се умањи или отклони језичка идеологија према којој је црквенословенски језик аутентичнији кад је у питању изражавање богословских истина.¹²

3. 2. Затим, немалу улогу игра и општи укус који преовладава у времену у коме се живи, као и примарни циљеви који у одређеном времену желе да се постигну. Примарни циљ патријарха Никона био је приближавање руске грчкој богослужбеној пракси, дакле, тицао се чистоте вере. Исто можемо рећи и о исправљању богослужбених књига спроведеном на нашим теренима у време деспота Стефана Лазаревића, почетком 15. века, од стране Бугарина Константина Философа, следбеника бугарског патријарха Јефтимија (о овоме детаљније в. Јовановић 2008). „Подухват се покреће зарад правилног вјероисповиједања, а не језичког пуританизма” (Дојчиновић 2013, 614).

3. 3. Овде донекле улазимо и на терен односа државе и Цркве према богослужбеним књигама, а тиме и богослужбеном језику – што такође може бити узрочник језичких идеологија. Уопштено речено, у мирним временима рад на преводу, редакцији, штампању и дистрибуцији богослужбених књига свакако је интензивнији и квалитативно и квантитативно. Напротив, када су времена тешка за народ (ратови, ропство, глад) или за Цркву (као што је био комунизам) – овај рад је индивидуалног карактера или га уопште и нема.

3. 4. Поред тога, верска ситуација у породици такође може бити узрочник повезивања црквенословенског језика са разним нејезичким појавама. Код старообредника, на пример, сматра се грехом домаћу молитву обављати на руском језику, док поједини припадници РПЦ то себи дозвољавају.¹³ Док је потоње у РПЦ изузетак, у СПЦ је то правило. Наиме, данас је вероватно тешко наћи српску породицу у којој се домаћа молитва обавља на црквенословенском језику. Овакви случајеви су маргинални, пошто се молитвеници штампају готово искључиво на савременом српском језику, а деца се на верској настави уче да изговарају основне молитве на савременом, а не на црквенословенском језику.¹⁴

¹² Овome је свакако помогло то што се ради о великим духовницима који су питања православне вере могли да изразе на савременом српском језику. Питање је да ли би се то догодило да нису били у питању управо великани, свети људи.

¹³ Ово нам потврђују молитвеници штампани на савременом руском језику.

¹⁴ Припадници старијег покољења, данас већ одлазећег, напротив, пре ће изговорити *Оченаш* на црквенословенском, док га на српском језику махом и не знају.

3. 5. Веома је важан за питање којим се бавимо, у одређеном времену владајући еклисиолошки курс у СПЦ (в. Милошевић 2015).¹⁵ Када је СПЦ више окренута РПЦ – нејезичке појаве које се са црквенословенским језиком повезују више су позитивног карактера, док се у временима када се СПЦ више окреће Грчкој православној цркви и(ли) када у друштву преовладавају прозападне (понекад и националистичке) идеје – фаворизује савремени српски језик.

3. 6. Ситуација у дијаспори такође може да буде узрочник повезивања црквенословенског језика са нејезичким појавама. С једне стране, Срби који су удаљени од матице морају да чувају и српски језик, а новим генерацијама као и припадницима других националности потребно је пружити богослужење на језику земље у којој живе. Питање је како се у таквим условима може богослужити на црквенословенском језику. Како смо сазнали из разговора са једним испитаником, нарочито је компликован избор језика богослужења због *Службеника* који се користи. То је вероватно водило бившег канадског владику Георгија кад је приредио четворојезично издање *Службеника* (црквенословенски, српски, грчки и енглески). Једно решење понуђено за ситуацију у Сиднеју у Аустралији чини нам се вредним навођења:

Потребно је да локални пастири тако едукују своје заједнице да они добро разумеју како своје тако и потребе своје браће и сестара. Да буду способни да опште у једној „надјезичкој” заједници. По речима сиднејског протојереја ставрофора Србољуба Милетића „чињеница је да језици, као што су црквенословенски, српски и говорни језик средине, који се употребљавају у дијаспори, представљају једно богатство Цркве кога се не би требали тако лако одрицати. Оно што је потребно јесте отвореност да се научи свеобухватни језик и симболика Литургије и од стране свештенства и од стране верних. Уместо да обликујемо богослужења према своме укусу (као Римокатолици и Протестанти), ми треба да обликујемо себе и своје разумевање према симболима богослужења и језику и тајни Литургије!” (Мрђеновић)

Овде се појам богатства, као што видимо, приписује свим језицима који се употребљавају у богослужењу, не само црквенословенском. Уколико би овај савет – чување богатства, дакле чување свих ових језика у богослужењу – био испуњен, познати принцип језичке економије био би у овом случају оповргнут. Чини нам се, међутим, да је само нешто више времена потребно да се овај принцип ипак и овде покаже делотворним. Наиме, долазе генерације које ће знати само енглески, а на овај језик, за разлику од српског – преведене су све богослужбене књиге. Такође, свештеника поткованих у познавању црквенословенског и оних који дуготрајно користе овај језик – све је мање.

¹⁵ У временима пада духовности овога курса може уопште и да не буде. Чини нам се да га у време комунизма, на пример, није било.

4. На питање који друштвени процеси су довели до повезивања између црквенословенског богослужбеног језика и разних језичких идеологија посредно је одговорено у претходним редовима. На овом месту покушаћемо, ипак, да проширимо и систематски представимо те друштвене процесе.

4. 1. У неким периодима и у појединим деловима, Србима је (било који) словенски језик у богослужењу био потпуно забрањен. Конкретно, после укидања и припајања обновљене Пећке патријаршије Васељенској патријаршији у Цариграду 1766. године, у јужним српским крајевима долази до јаког утицаја тзв. фанариота¹⁶ и истискивања овог језика из богослужења, а увођења грчког богослужбеног језика. Фанариоти су тада уништили сваки траг славизма (детаљније в. нпр. Марјановић 2001, 214). Међу њима је владала идеја *неојелинизма*:

На челу тога покрета који је тајно радио налазила се Васељенска патријаршија у Цариграду. Фанариоти су [...] изједначавали православну веру са јелинством. Они су сањали да у обновљену грчку државу уђу Грчка, Србија, Влашка и Молдавија (Веселиновић 2004, 79).

Разумљиво је да је ово изазвало велики отпор у народу, а да се црквенословенски језик¹⁷ тада још изразитије почео повезивати са појмовима идентитета и националности.

4. 2. Историјске околности услед којих је дошло до Велике сеобе Срба 1690. године, а затим тежак положај Срба под Аустроугарском и опасност од уније – довели су до окретања Русији и ослањања на ову државу која је, видели смо, делатно помогла и, слободно се може рећи – спасила српски народ и СПЦ у то време. То је истовремено и време процвата панславизма који је и до данас присутан, у мањем или већем обиму. За ову идеју је црквенословенски језик у богослужбеној употреби на просторима *Pax Slavia Orthodoxa* – веома је важан и што је она израженија, интензивније је и неговање и употреба црквенословенског језика у СПЦ.¹⁸

¹⁶ Грчки епископи који су у то време били наследили Србе епископе који су морали напустити своје епархије по Србији, Босни, Херцеговини и Македонији. Известан број тих Грка био је пореклом из Фанара, градске четврти у Цариграду, по којој су сви Грци епископи названи фанариотима (в. Веселиновић 2004, 78; Марјановић 2001, 56–57).

¹⁷ Овде се ради о српскоцрквенословенском језику, пошто су у питању српски крајеви до којих још нису могле да стигну руске богослужбене књиге. Ово је, истовремено, још једна илустрација неопходности помоћи од стране Руса у то време, о чему је већ било речи, а биће и у наредној целини.

¹⁸ Занимљиво је истаћи да у поменутој емисији о црквенословенском језику на телевизији „Храм” проф. др Зоран Ранковић, данас наш највећи стручњак за овај језик, а уједно и предавач овог језика на Православном богословском факултету Универзитета у Београду – као одговор на значај црквенословенског језика истиче управо то што чувањем овог језика чувамо духовно јединство са другим словенским православним народима, народима *Pax Slavia Orthodoxa*. (<https://www.youtube.com/watch?v=sbCtnMZ6FQE>, од 13. минута и даље).

4. 3. Крајем 19. века долази до разочарења у Русију. На државном плану кулминација овог разочарења била је склапање тајне конвенције са Аустроугарском од стране кнеза Милана Обреновића 1881. године. Ово је време када СПЦ добија поново аутокефалност (1879. године), а истовремено и време јачања националних идеја. Тада се сам министар просвете и црквених послова, Милан Кујунџић, позабавио питањем богослужбеног језика обративши се отвореним писмом архиепископу београдском и митрополиту Србије Теодосију Мраовићу, 27. маја 1887. и написавши 15. јуна 1887. године чланак у *Просветном иласнику*. Суштински садржај оба ова документа своди се на тражење повратка српскоцрквенословенског језика у богослужбену употребу (детаљније в. Кончаревић 2018, 2; Бајић 2007, 83, 92). Само нешто мало касније (1903) Свештени Сабор СПЦ први пут доноси одлуку о принципијелној допустивости богослужења на српском језику.

4. 4. Кад год оживи интерес за духовност и Цркву уопште, оживљава и проповед хришћанства и активније је издаваштво. Тада су, истовремено, активније и полемике о богослужбеном језику, а самим тим и језичке идеологије. У новије време, најизразитији такви периоди су код нас: 1. двадесете и тридесете године 20. века, када најпре долази до уједињења Српске патријаршије, а затим појаве *доіомољачкоі йокреіша* под вођством Св. Николаја (Велимировића) и 2. крај осамдесетих и деведесете године 20. века када оживљава духовни живот након владавине комунизма и богоборства.

4. 5. Насупрот томе, у временима тешким за народ, а посебно за Цркву – теже је слободно проповедати и богослужење постаје готово једино место на коме се учи о вери. То је додатни разлог зашто је, на пример, у време комунизма било важно да се више користи савремени српски језик у богослужењу. Стога није случајно што је и званична одлука Свештеног Синода СПЦ о увођењу извесног броја молитава на српском језику у богослужење (Синод 1964) – донета управо у ово време. У оваквим временима повезаност црквенословенског са појмовима националности и идентитета такође слаби.

5. На крају, дошли смо и до разматрања лингвистичких и друштвених последица наведених схватања о повезаности црквенословенског језика и разних нејезичких појава. Детаљна анализа свих (могућих) последица захтевала би монографски обим, тако да ћемо се морати ограничити на навођење само појединих и у краћим цртама.

5. 1. Лингвистичке последице повезивања црквенословенског језика са разним нејезичким појавама могу бити изразито или само делимично позитивне, али и негативне. Образложићемо шта имамо у виду.

5. 1. 1. О изразито позитивним лингвистичким последицама за црквенословенски језик можемо говорити само у контексту Русије и РПЦ, јер овде постоји изразита заинтересованост за овладавање црквенословенским језиком који се несумњиво везује за идентитет рускога човека, али без којег је и

активни црквени живот у РПЦ практично немогућ. Тешко је пратити развој уџбеничке литературе и дидактичких програма за наставу овога језика. Упућујемо на страницу <https://russianclassicalschool.ru/methods/tserkovnoslavjanskij-yazyk.html>, где се може наћи огроман материјал за изучавање црквенословенског језика за све узрасте, почев од најранијег. Овај, методолошки веома савремен програм, разрадиле су Ирина Алексеевна Корнилаева, сарадница Института руског језика „В. В. Виноградов” у Москви и Ирина Анатољевна Горјачова, професор руског језика и књижевности у духовним образовним установама. Важно је истаћи да је проблем разрађен на молбе великог броја родитеља и других заинтересованих лица за учење црквенословенског језика.

Већ поменути Александар Генедијевич Кравецки такође се активно бави црквенословенским језиком, како у оквиру Научног центра за изучавање овог језика, где излази редовно *Велики речник црквенословенског језика новој времена*,¹⁹ тако и као главни уредник портала *Црквенословенски језик данас*.²⁰ Он и његови сарадници нарочито су оријентисани на популаризацију овог језика који, као што се види из ових назива и целе ове целине, доживљава интензиван развој, иако се ради само о богослужбеном, дакле претежно писаном, не и о говорном језику.

5. 1. 2. За разлику од ситуације у РПЦ, у СПЦ се по питању црквенословенског језика, упркос везивању истога за традицију, идентитет, естетичност, мистичност и сл. – не дешава ништа осим његовог стихијног замирања. Ипак, ово је тако само на први поглед, јер постоје делимично позитивне лингвистичке последице повезивања овог језика са разним нејезичким појавама о којима је било речи. Ради се о прегалаштву појединаца, који се баве овим језиком из сопствених побуда и афинитета према њему и према богослужењу и вери уопште. Од стране верног народа постоји слаба заинтересованост, а још чешће је уопште и нема.

Поред поменутог професора Ранковића који се овим језиком бави и по дужности и који је за своје студенте израдио и приручник црквенословенског језика, истичемо на првом месту сајт www.novisrbijak.narod.ru и његовог творца, уредника и химнографа Зорана Станчевића. Овај неуморни прегалац данас је једини писац нових текстова на црквенословенском језику код нас, а непроцењива је и његова улога као врсног сакупљача већ постојећих текстова на овом језику.²¹ Такође, недавно се појавио и јутјуб канал за учење црквеносло-

¹⁹ На руском: *Большой словарь церковнославянского языка нового времени*. Не тако давно изашао је други том – речи на почетно слово В, а планира се публикација 10 томова.

²⁰ Промоција овог портала и поменутог речника заједно одржана је на Православном Свето-Тихоновском хуманитарном институту у Москви 22. октобра 2019. године, а овде је помињемо због њеног индикативног назива: „За шта је човеку XXI потребна та архаика?”

²¹ На сајт се постављају химнографски текстови и на српском, не само на црквенословенском језику.

венског језика, под називом „Училница за црквенословенски”, са свега нешто више од 300 пратилаца.²²

5. 1. 3. Следећа лингвистичка последица односа према црквенословенском језику тиче се савременог српског језика. Наиме, превођењем текстова са црквенословенског на српски језик, често и преузимањем готових лексема,²³ потоњи се богати, нарочито црквенословенизмима које – наше је мишљење – не треба сматрати архаизмима,²⁴ пошто се ради о лексици која је редовно употребљавана, иако у другом језику. Сматрајући ову лексику у савременом српском књижевном језику архаичном – свесно или несвесно сматрамо архаичним и само богослужење, а Цркву заоставштином прошлости, што је знак опадања духовног живота, у коме се можда заиста и налазимо.

Црквени језик (било црквенословенски било српски – прим. Р. Л.) може да се изгуби само нецрквеношћу и тачка! Црква као храм је и наша лингвистичка Матица, као и Сабрање свих нас у Тело, а свако удаљавање од њега је емиграција у „страну далече”, а тако, нажалост, и наша језичка погибао у њој (Милошевић 2015).

5. 1. 4. Негативне лингвистичке последице повезивања црквенословенског језика и (негативних) ванјезичких појмова крећу се од постепеног замирања овог језика услед његове ретке употребе и – као крајње негативна лингвистичка последица – његовог потпуног нестајања на нашим просторима.

Позната је лингвистичка истина да језик умире само ако се не користи. Код нас је чињеница да се махом на црквенословенском језику чита само оно што није преведено.²⁵ Минеји, на пример, који нису преведени, у готово свим храмовима скоро да се не употребљавају. Текстови из минеја читају се само у манастирима и читају се на бденијима на којима, за разлику од РПЦ, у СПЦ велики део и активних верника нема навику да присуствује. Један од наших

²² <https://www.youtube.com/channel/UCYcdAZqse6RSs9BzE5z-ZSw/videos>. Чини се да је рад на „училници” већ замро (последњи постављени видео-снимак стар је 6 месеци), но свакако вреди поменути и ово прегалаштво, труд човека који сам за себе каже да није стручњак – као сведочанство постојања какве-такве заинтересованости за црквенословенски језик.

²³ Наше је мишљење да на овоме при превођењу управо треба циљано настојати.

²⁴ Овде говоримо о начелном схватању архаизама. Свакако да би детаљна анализа датог слоја лексике садржала и архаизме у лингвистичком смислу речи, но овде се таквом анализом не можемо бавити. Из даљег текста јасно је на шта смо хтели да скренемо пажњу.

²⁵ Ово није случај са појањем, јер се још увек више поју химнографски текстови на црквенословенском језику. Један од наших испитаника испричао нам је да су појци његовога храма били упознавани са основама црквенословенског језика. Ово може бити још једна позитивна лингвистичка последица. Слично је и са иконописачком школом о којој нам је посведочио други испитаник – да би се научили да исписују натписе на иконама на црквенословенском језику, полазници ове школе такође су се упознали са основама овог језика. С друге стране, сведоци смо и тога да се на новим иконама и фрескама већ увелико појављују натписи на савременом српском језику и питање је колико још у СПЦ постоји иконописачких школа где се негује исписивање на црквенословенском.

испитаника је и експлицитно казао да ћемо изгубити црквенословенски језик ако преведемо и преостале непреведене богослужбене књиге.

5. 2. Друштвене последице повезивања црквенословенског језика са разним нејезичким појавама такође су двојаке, но најпре треба истаћи да оне не могу бити широких размера будући да се тичу само једног малог процента друштва – активних верника, којих је, кад су у питању Срби, а према многим статистикама изношеним у штампи, отприлике свега 1–2%. Стога се пре може говорити о црквеним, него о друштвеним последицама.

5. 2. 1. Једна од озбиљних последица може да буде раскол. Наиме, приметили смо да се у последње време (што није било случај 90-их година 20. века, када смо се бавили сличним истраживањем) црквенословенски језик повезује са већом чистотом вере. Другим речима, они који служе претежно на савременом језику, сматрају се новотарима и(ли) обновљенцима. Пошто се, осим језика, и неки други елементи, односно начини богослужења у појединим круговима сматрају новотарским, тешко да само језик може довести до раскола. Но, таква тенденција је примећена.

5. 2. 2. Као и до сада у историји, већа окренутост Русији на нивоу целог друштва може имати као једну од последица и већу везаност за црквенословенски језик у богослужењу. Општи друштвени курс по том питању данас није сасвим јасан и остаје да о томе говоре неке нове генерације. Повезивање црквенословенског језика са идентитетом, традицијом, предањем и сл., требало би да има за последицу и активнију заинтересованост за овај језик у смислу његове употребе и изучавања, што не видимо да јесте случај. Ако може да се суди према стању црквенословенског језика, пре ће бити да је у току смањени утицај Русије на Балкану.

6. У сваком случају – да приведемо крају ово разматрање о црквенословенском богослужбеном језику – материјали за учење и популаризацију црквенословенског језика постоје; потребна је само заинтересованост и активност да се они употребе и код нас. Надамо се да није до краја у праву последњи аутор којег смо цитирали, а који сматра да је богослужбени језик велико и дубоко богословско питање и додаје:

СПЦ уопште није потребан богослужбени текст Православног богослужења. Без увијања треба рећи да се стихијски и на мала врата избацује богослужбени текст, и у њему садржано богословље као синтеза Евхаристије целовитих богослужења дана (Милошевић 2015).

Нека нам буде допуштено да закључимо позивом на промену овакве ситуације када је у питању богослужбени језик.

ЛИТЕРАТУРА:

Бајић 2007: Ружица Бајић, *Бојослужбени језик у Српској православној цркви: прошлости, савремено стање, перспективе*. Београд: Институт за српски језик, Манастир Бањска.

Веселиновић 2004: Рајко Веселиновић, *Историја Српске православне цркве са народном историјом. Уџбеник за ученике дојословија. Књига II (1766–1945)*. Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве.

Вулард 1998: Kathryn A. Woolard, "Introduction: Language Ideology as a Field of Inquiry", in: Bambi B. Schieffelin, Kathryn A. Woolard and Paul V. Kroskrity (ed.), *Language Ideologies. Practice and Theory*. New York, Oxford: Oxford University Press, 3–30.

Гал 1998: Susan Gal, "Multiplicity and Contention among Language Ideologies. A commentary", in: Bambi B. Schieffelin, Kathryn A. Woolard and Paul V. Kroskrity (ed.), *Language Ideologies. Practice and Theory*. New York, Oxford: Oxford University Press, 317–331.

Дојчиновић 2013: Данијел Дојчиновић, „Схватање о језику у старим српским списима”, у: Радомир Поповић (прир.), *Српска идеологија данас 2012*. Зборник радова четвртог годишњег симпозиона одржаног на Православном богословском факултету 25–26. маја 2012. Београд: Православни богословски факултет – Институт за теолошка истраживања, 609–616.

Ивић 1971: Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*. Београд: Српска књижевна задруга.

Јовановић 2008: Гордана Јовановић, „‘Сказаније о писменех’ Константина Костенечког (Константина Философа) – значајан споменик српске средњовековне писмености”. Нови Сад: *Зборник Мајнице српске за славистику*, бр. 73, 129–138.

Кончаревић 2018: Ксенија Кончаревић, „Конституирање савременог српског литературног језика као језика сакралног”. http://www.ruslang.ru/doc/church-slav/sjezd2018/1_Koncharevich.pdf

Левушкина 2018: Ружица Левушкина, „Употреба богослужбеног језика у манастирима и храмовима Српске православне цркве (ставови о даљем превођењу)”. http://www.ruslang.ru/doc/church-slav/sjezd2018/6_Ruzhica_Levushkina.pdf

Марјановић 2001: Чедомир Марјановић, *Историја Српске цркве*. Бања Лука, Београд: Арс либри, Бесједа.

Милошевић 2015: Љубо Милошевић, „Постоји ли рационализам у самом разумевању богослужења?” <https://svetosavlje.org/postoji-li-racionalizam-u-samom-razumevanju-bogosluzenja/>. Постављено 11. августа 2015.

Младеновић 1982: Александар Младеновић, „О неким питањима примене и измене рускословенског језика код Срба”. Нови Сад: *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику*, XXV/2, 47–55.

Мрђеновић Немања. „Језик у Цркви”. <https://www.czipm.org/jezik.html>. Преузето 15. октобра 2019.

Ранковић 2006: Зоран Ранковић, „Напомене о црквенословенском језику у Срба”. Ниш: *Црквене студије*, бр. 3, 299–305.

Синод 1964: Св. арх. синод, бр. 3480/Зап. 581 од 13. новембра 1964.

Ružica Levuškina

CHURCH SLAVONIC LANGUAGE AND LANGUAGE IDEOLOGY

Abstract: The aim of this paper is to feature the Church Slavonic language as one of the liturgical languages of the Orthodox Church and take it into consideration from the language ideology point of view. In this regard, certain methods of the language ideology research have been used. The task of this approach, which was developed within linguistic anthropology, is to explore the links between language and linguistic phenomena, on the one hand, and social and general phenomena (for example: knowledge, power, nationality, gender, authenticity etc.), on the other hand. The result of this research should throw light on the place and role of Church Slavonic in the part of contemporary Slavic orthodox world, primarily in the Serbian Orthodox Church. The conclusion is that, despite its insufficient use in the Serbian environment, Church Slavonic has good potential for further development and application. We need to put in more effort, especially when it comes to teaching and promoting this language, if our aim is to change the current state of affairs. This paper will hopefully play a part in this endeavor.

Keywords: Church Slavonic language, language ideology, liturgical language, Serbian Orthodox Church, Russian Orthodox Church, politics, nation, identity

Received 16.11.2019 / Accepted 23.12.2019.